

2 - б ө л і м Ф И Л О Л О Г И Я

Раздел 2 Ф И Л О Л О Г И Я

Н. Абдурақын

ҚАЗІРГІ ҚЫТАЙ ТІЛІНДЕГІ КӨП КОМПОНЕНТТІ АНЫҚТАУЫШ

Бастауыш пен толықтауышты айқындап, шектеп келетін анықтауыштар бір сөз не сөз тіркестерінен немесе екі не екіден көп сөз, не сөз тіркестерінен жасалады. Екіден көп сөз немесе сөз тіркестері анықтауыш қызметінде жұмсалып келсе, көп компонентті анықтауыш деп аталады.

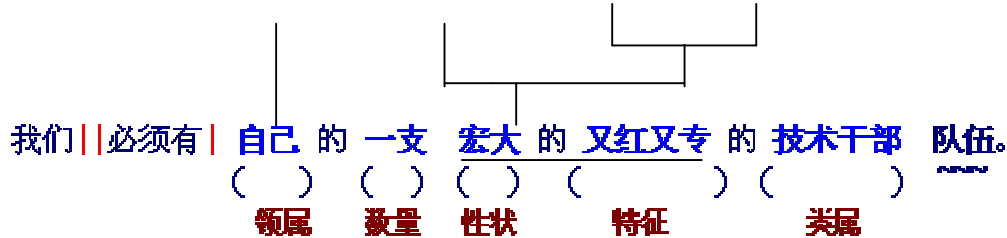
Көп компонентті анықтауыштың құрылымы күрделі болады, онда ұйтқы сөз анықтауыштың құрылымы екі не одан да көп құрылымдардан құралады /1, 208/.

Күрделі құрылымды төмендегідей схема арқылы талдасак:

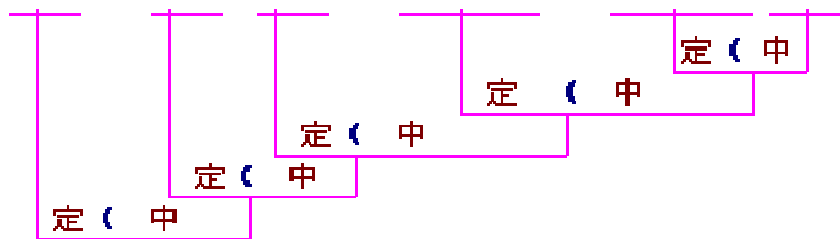
Мысалы:

这是(送给他)的(最好的)的(生日)礼物。

这是送给他的 最好的 生日 礼物。

我们||必须有|自己的一支宏大的又红又专的技术干部队伍。

Көп компонентті анықтауыштардың орын тәртібі

Көп компонентті анықтауыштағы өзекті мәселе - ондағы анықтауыштардың орын тәртібі. Анықтауыштың орын тәртібіндегі жүгі-

нетін негізгі ереже: осы сөйлемдегі анықтауыштар ұйтқы сөзбен өте жақын логикалық байланыста болуы керек және ұйтқы сөзге жақын тұруы шарт.

在多项 (多层) 定语 的排列中, 有些意义类型的定语, 其语序相对固定, 多项定语的排列次序比较复杂, 有的定语的位置比较灵活 /1, 111/.

Көп компонентті анықтауыштардың орын тәртібі мәселесінде кейбір анықтауыштардың орны шынымен де тұрақты болады. Бірақ көп компонентті анықтауыштардың орын тәртібі біршама күрделі болатындықтан бірқатар анықтауыштардың орны жылжымалы тұрақсыз болады. Мысалы:

1) 我们学校的一位有经验的优秀汉语老师参加了会议。

(1) (2) (3) (4) (5)

2) 我们||必须有|一支 自己的 宏大的 又红又专 的 技术干部 队伍。“音乐光碟是两个朋友送的”。

Ұйытқы сөзден ең қашықта тұрған анықтауыштан бастап есептесек, көп компонентті анықтауыштардың орын тәртібі мынадай:

1. Меншіктік-тәндік қатынасты білдіретін сөздер (кімнің?)

2. Мезгілді, мекенді білдіретін сөздер (қашан? қай жерде?)

3. Сілтеу есімдігі, мөлшер сөзді сөз тіркесі (қанша?)

4. Етістік, етістікті тіркес және бастауыш-баяндауышты сөз тіркесі (қандай?)

5. Сын есімді сөздер (қандай?)

6. Сапаны, түрді я көлемді білдіретін есімдер, етістіктер (не?)

Анықтауыштардың жоғарыдағыдай орналасқан орын тәртібі бойынша төмендегі мысалдарды талдасак:

1) 他是一个十二三岁的, 长得很清秀的女孩。

(3) (3) (4)

2) 他的一件刚买的新的羊皮夹克也拿来了。

(1) (3) (4) (5) (6)

1) 一个高个的女学生走过来了 /1, 33; 101/

(3) (5) (6)

2) 学校一位有三十多年教龄的 优秀 语文教师。

(3) (5) (6)

Көп компонентті анықтауыштар логикалық қарым-қатынастарына қарай орналасады. Ұйытқы сөздермен байланысы неғұрлым тығыз болған анықтауыштар ұйытқы сөздерге соғұрлым жақын тұрады. Алайда бірқатар анықтауыштардың орны еркінірек болады. Орны ең еркін болатын анықтауыштар - мөлшер сөзді сөз тіркестері. Мысалы:

1) 朋友送的两个小花瓶。

2) 两个朋友送的小花瓶。

3) 朋友送的小小的两个花瓶。

Осы үш мысалдағы мөлшер сөзді тіркестердің орын тәртібі ұқсамайды. *Ескеретін жайт:* олардың орнын ауыстырғанда, екі ұшты мағынаның туылуынан сақтану керек. Мәселен, екінші мыс- алдың екі ұшты мағынасы бар:

“两个” сөзі “朋友”-дың да, “花瓶”-ның да анықтауышы болуы мүмкін, яғни “两个朋友”, “两个花瓶” болуы да мүмкін. Осы кезде инверсия жасау я алмастыру (мөлшер сөздерді) әдісі арқылы екі ұшты мағынаны жоюға болады. Мысалы, бірінші мысалды екінші мысалға өзгерту инверсия жасау әдісі деп аталады. Егер екінші мысалда “两个” сөзі “朋友”-ды анықтаса, “个”-ны “位”-ға өзгертуге болады. Бұл - алмастыру әдісі деп аталады /1, 18; 218/.

Ұқсамаған мағынадағы сөздерді өзгерту

1. Мөлшер сөздерді өзгерту. Мысалы:

“两个朋友送的音乐光碟”

如是①, 即改为: **两片朋友送的音乐光碟**

如是②, 即改为: **两位朋友送的音乐光碟**

2. Сан мөлшер сөзіден жасалған анықтауыштардың құрлымын өзгерту. Түсінікті болу үшін тағыда сол мысалға жүгінелік

“两个朋友送的音乐光碟”为例,

如是①, 即改为: **朋友送的两个音乐光碟**

如是②, 即改为: **两个音乐光碟, 朋友送的** /3, 200/.

3. Көп компонентті анықтауыштардың құрылымына талдау жасау.

Кейбіреулер жоғарыдағы сөйлемді былай талдайды.

鲁迅 || 是 | 在文化战线上, 代表全民族的大多数, 向着敌人冲锋陷阵的

( ) ( ) ( ) ( )

最正确、最勇敢、最坚决、最忠实、最热忱的空前的民族英雄。

( ) ( ) ( ) ( ) ( ) ( ) ( ) ( )

Десе де көп компонентті анықтауышты талдаудың нақтылы ереже-тәсілі қандай? Көп компо-

一朵 大 红 花
( ) ( ) ( ) ( )

Ұйтқы сөзден бөлек тұратын анықтауыштар өзара бірлесіп басқа мағына беріп басқа құрлым қалыптастырмайды. Жоғарыдағы мысалды талдап көрелік :

“一朵” мен “大” мүлде “一朵大” жеке дара бірікпейді, себебі, “一朵” да “大” да әр екеуі де “花” ға анықтауыш болды.

“大” мен “红” былай қарағанда бірігетін сияқты болады “大红”, алайда сөздің мағынасында айқын өзгеріс пайда болады. Әуелгі анықтауыштық рөлі жоғала басайты сол себепті жеке дара бірлесе алмайды. Ал “一朵大红花” деген Мысалы:

国家 || 保护 | 公民的合法收入、储蓄、房屋和其他生活资料的所有权。
( ) ( )

Алайда “公民” мен “合法收入、储蓄、房屋和其他生活资料” бұл сөздің ортасын “的” көмекші сөзі бөліп тұр, сонымен бірге “公民” сөзі “所有权” сөзіне қаратылып айтылған соған тікелей қатысты сөз “合法收入、储蓄、房屋和其他生活资料” сөздері “所有权” сөзіне жанамалай қатысты. Сондықтан бұл сөйлем құрылымындағы жай жалаң анықтауышты құрылым емес керісінше көп компонентті құрылым болады /2, 19-20/.

Көп компонентті анықтауыштың түрлері

Көп компонентті анықтауыш салаластық байланысты анықтауыш, сатылы байланысты анықтауыш, аралас байланысты анықтауыш болып бөлінеді /1, 66-86/.

Салаластық байланыстағы анықтауыштың реті. Әдетте оның рет тәртібі өте еркін болады.

Мысалы: 1) 叶尔肯, 巴哈体

(巴哈体, 叶尔肯)的技术最过硬。

Алайда кейбір кезде сөздің қолданысына, әдетіне, танымдық қағидасына байланысты факторлардың ықпалына ұшырап, оның қолданудағы рет тәртібі тұрақтасып қалған.

Мысалы: 1) 要摆正国家, 集体与个人的关系。(从大到小)

2) 这就是我军发展壮大的历史。

нетті анықтауыштағы әрбір анықтауыш мағына жақтан ұйтқы сөзге сәйкесе қолданылады.

一朵花
大红 花
红 花

сөйлемдегі “花” деген сөздің үш анықтауышы бар.

Белгілі тілдік ортада көмекші сөз “的”-ның анықтауыштық рөлі бар-жоқтығына қарау керек. Жоғардағы сөйлемді талдау жасайық: 依照原则二, Сөйлемдегі “公民” мен “合法收入 储蓄、房屋和其他生活资料” деген сөздер ұйтқы сөзге жақын тұрған анықтауыштар, барлығы бірдей “所有权” деген бір сөзді анықтап жай анықтауышты сөйлемді қалыптастырғандай көрінеді.

(按照事物的发展规律)

Сатылы байланыстағы көп компонентті анықтауыштың рет тәртібі.

Мұндай байланыстағы анықтауыштар бірнеше анықтауыш басыңқыны түсіндіріп келгенде бұлардың ортасында сатылы байланыс қалыптасады /1, 52-58/.

Мысалы: 1) 这是她一天的活动安排。

2) 他已经不是过去那个什么都不动的乡下孩子了

Сатылы байланысты анықтауыштың өзіндік қағидасы бар. Шектеуші анықтауыш алдында, айқындауышы анықтауыш артында келеді.

Мысалы: 1) 他买了一件很别致的礼品。

2) 这件礼物是一位在北京留学的好朋友送给我的。

Күрделі шектеуші анықтауыш пен айқындауышы анықтауыштың әдеттегі формасы мынадай болады: /2, 83/

1. Тәуелді зат есім, есімдік сөз тіркесітер.

2. Мезгілдік сөздер және мекендік сөздер.

3. Есімдіктер немесе сан- мөлшер сөздер.

4. Етістіктер немесе әр түрлі баяндауыштық сипатындағы сөз тіркесі және предлогты сөз тіркесі.

5. Сын есімді сөздер.

6. Сын есім мен зат есімге көмекші сөз “的” қолданбау.

Сан мөлшерлік анықтауыш, сын есімдік анықтауыштың кейбір кезде орны икемділеу бо-

лып келеді. Кейде алдына, кейде артына келеді. Мағыналық жақтан ұқсамайды.

Мысалы: 1) 他是我大学一位最有影响的教授。

2) 我看到了站在门口流泪的那位小姑娘。

3) 草原上又想起了他们愉快的歌声。

4) 一个年纪稍大的大个子解放军走了过来。

5) 他的一件新的羊皮大衣拿来了。

6) 小李看着黄佳英那个严肃的样子，觉得她确实变了。

Аралас байланысты көп компонентті анықтаушы.

Әрі салалас әрі сатылы байланысы өз ішіне алған көп түрлі анықтауыштар аралас байланысты анықтауыш делінеді. Мұның рет-тәртібі салалас байланысты анықтауыш пен сатылы байланысты анықтауыштың заңды шектеуі бойынша болады /2, 101/.

Мысалы: 1) 祥子看见了人和厂那盏极明而怪孤单的灯。

4. Сан мөлшер сөздер орнына көңіл бөлу керек.

Сан-шамалық сөздің орны икемділеу болады. Сондықтан оны өте емін-еркін бөлек қолдануға болады.

如: 1) 朋友送的两个小花瓶。

2) 朋友送的很小的两个花瓶。

3) 两个朋友送的小花瓶

Көп компонентті анықтауыш болатын сөз және сөз тіркестерінің аударылуы

Қытай және қазақ тілдеріндегі зат есімдердің жекеше және көпше түрін бейнелеу тәсілі бір-біріне ұқсамайды. Қазақ тіліндегі зат есімнің жекеше, көпше түрінің өзіндік мәні бар қолданылуы да күрделі болады. Сондықтан аударма барысында тұп нұсқадағы зат есімнің көпше түрін бір-біріне ұқсамайтын бірнеше түрлі тәсілмен аударуға тура келеді. Бірақ қытай тілінің өзіндік заңдылығына көңіл аудару керек. Бірақ өлі түрде аударуға болмайды /4, 230/.

Мысалы: «发生了一场大争论。 бір майдан үлкен жаңжал туды деп аударуға болмайды». Себебі қытай тіліндегі зат есімдер, әдетте сын есімдермен тікелей біріге алмайды. Зат есімнен кейінгі келетін шамалық сөз арқылы байланысады. Оның үстінде түрліше зат есімдер бір-біріне ұқсамайтын түрліше шамалық есімдерді талап етеді. Сондықтан жоғардағы сөйлемді қазақ тіліне «үлкен жаңжал туды, үлкен егес туды» деп аударуға болады. Бұл жерде **争论** дегенді қандай мақсатпен қандай жағыдайда қолданылып отырғанына назар аударып лайқ келетін синонимдерді саралап, таңдап алған дұрыс. Төменде аударма практикасы барысында кездесетін бірнеше түрлі жағдайды таныстырып көрейік: Тұп нұсқадағы зат есімнің көптік ұғы-

мын айқын білу керек. Қытай тілінде зат есімнің көптік ұғымы айқын көріне бермейді. Сол үшін контестке немесе логикалық қисынға қарай отырып, оның жекеше не көпше мағынада тұрғанын ажырату керек /4, 220/. Мысалы: 1) 中华人民共和国的公民有受教育的权利。

Қытай халық республикасының азаматтары білім алуға құқылы.

人民得到的权利，绝不允许轻易丧失。必须用战斗来保卫。

Халықтың қол жеткізген құқықтарын опонай ғана қолдан шығарып жіберуге әсте жол берілмейді. Оны күреспен қорғау керек. Мұндағы бірінші сөйлемдегі **权利** сөзі жекеше түрінде аударылап отыр. Өйткені ол тек білім алу жағындағы бір ғана «құқты» меңзеп отыр. Ал екінші сөйлемдегі **权利** сөзі көпше түрінде аударылған. Өйткені халықтың қол жеткізген құқы біреу ғана емес, алуан түрлі.

他首先从人是从什么地方来的问题说起，指出人是从动物进化而来的，是历史发展的产物。

Ол сөзді адамның неден пайда болғанынан бастап, мынадай деп көрсетті: адам қайуаннан біртіндеп өзгере келе пайда болған тарих дамуының туындысы.

最初的人，具有动物一样的本能，即自卫，食欲以及繁殖后代。

Алғашқы адамдарда хайуандар секілді тума қабілет, яғни қорғау, азықтану әрі ұрпақ қалдыру қабілеті бар еді.

Бұл сөйлемдердегі **人** және **动物** деген сөздер екі сөйлемнің екеуінде де қолданылған. Бірақ олардың екі сөйлемдегі меңзеп тұрған көлемі түрлі болғандықтан, түрлі сандық ұғыммен аударылуы тиіс. Бірінші сөйлемдегі **人** және **动物** жинақы ұғымды білдіріп, тұтас тұлғаны меңзеп тұр. Ал, екінші мысалдағы **人** және **动物** сол тұтас тұлғаның ішіндегі бір бөлімін ғана меңзеп тұр. Сондықтан, алдыңғысының жекеше, соңғысының көпше түрде аударылғаны дұрыс.

2. Қытай тілінде сандық ұғымды лексикалық тәсіл арқылы да бейнелеуге болады. Мұндайды сол сөздердің сандық ұғымына қарай аударуға болады.

Мысалы: 为了写好这篇报道，

我们调查了老张的许多先进事迹。

(Бұл хабарды жақсы жазу үшін - ның көптеген ізгі істерін ұғыстық). 所有这些问题的解决，关键是巩固集体领导，反对分散主义。

(Осы мәселелердің барлығын шешудің кілті – ұжымдық басшылықты күшейту, бытыраңқылыққа қарсы тұру).

3. Қытай тілінде көптік мағына беретін кейбір сөздерді қазақ тіліндегі қос сөздер арқылы да білдіруге болады /6, 112/.

Мысалы: 这个时期在我们的面前提出新的任务

(Бұл дәуір біздің алдымызға қат – қабат міндеттер қоюда).

空中一直飘荡着细长的蛛丝。(Әуеде өрмекшінің ұсақ – ұсақ торлары салбырап тұрды).

他凝视着那片帆影。(Ол анау қатар – қатар желкендерге тесіле ұзақ қарады).

***

1. 林祥楣 《现代汉语》 语文出版社 1990 年

2. 卢福波 《对外汉语教学实用语法》 北京语言文化大学出版社 2002 年

3. 刘宝顺, 徐秀珍 《现代汉语语法》 新疆教育出版社 1987 年

4. 《汉哈对比语法》 新疆教育出版社 1992 年

5. 徐绍建主编 《大学语文导读》 武汉大学出版社 2003 年

6. Қалибекұлы.Т. Қытайша-қазақша-орысша грамматикалық терминдер сөздігі. - Алматы, 2009. – 196 б.

***

В статье рассматривается роль и путь образования многокомпонентного сложного в грамматике современного китайского языка.

***

The article considers the role and ways of formation of adjectives consisting of several parts in Modern Chinese grammar.

С. Айтқазы

АҒЫЛШЫН МӘДЕНИЕТІНДЕГІ “RED” (ҚЫЗЫЛ) ТҮСІНІҢ ҰЛТТЫҚ-МӘДЕНИ СИПАТЫ

Ағылшын мәдениетінде “red” – қызыл “оттың”, “қанның” түсі, ағылшындар қан адам денесіндегі тіршіліктің тірегі, егер адам денесінен көп мөлшерде қан ақса, тіршілік гүлі де солады деп қараған. Ағылшындардың “қызыл түс туралы танымы” қытайлардан мүлде басқаша: христиан дінінің уағыздарында, жын-шайтан (撒旦) “қызыл түс” арқылы бейнеленеді. Сондықтан ағылшындардың санасында “red” – қызыл түс “қан ағу”, “соғыс”, “террорлық”, “ашулану” және “қауіп-қатер” мен ассоциация құрап, ағылшын халқы үнемі “red” – қызыл түс пен “зорлықты төңкеріс және қауіп-қатерді” байланыстырады. Жалпы ағылшын мәдениетінде “red” – қызыл жағымсыз мәнге ие түс /1/.

Батыс мәдениетінде, қызыл түстің ассоциативтік мәні қытай халықтарымен мүлде қарама-қарсы. Қызыл түс қытай халқы үшін ерекше ардақты, құрметті түс болса, ал ағылшындар әдетте қызыл түсті жек көреді. Батыс мәдениетіндегі “red” – қызыл түс - әсілі бұқа сүзестіру мәдениетінен бастау алып, қаныпезерлік, қызбалық, апат және қан құйлылықтың символы. Сондықтан көп жағдайларда, ағылшын тіліндегі “red” – қызыл сөзінің жағымсыз мәні қою болып, адамдар санасында “қан ішер”, “зорлық-зомбылық”, “заң бұзушылық” және “бүлік шығару” т.б. мағыналар мен ассоциация құрайды.

Қызыл түс ағылшын мәдениетінде қауіп-қатер, зорлық-зомбылық, қанды қырғын, заң бұзушылықты білдіреді. Қытай тілінде, “白刀子进去, 红刀子出来 bai dao zi jin qu, hong dao zi chu lai” (сөзбе-сөз: ақ пышақ кіріп, қызыл пышақ шығу) “басын бәйгеге тігу, жанын кию”, “刺刀见红 ci dao jian hong” (сөзбе-сөз:

найза шаншып қызыл көру) “қанға бөктіру”, 杀红了眼 sha hong le yan” (сөзбе-сөз: кісі өлтіріп көзі қызару) “қан ішер, қанға кәніккен” т.б /2/. тіркестері зорлықты күшті білдіреді. “Red” – қызыл түс ағылшын мәдениетінде де ұқсас ассоциативтік мәнге ие, мысалы, “red hands” (сөзбе-сөз: қызыл қол) қаз: “қанды қол”, “be caught red-handed” қаз ауд: “қылмыс үстінде ұсталу”, “red battle” қаз: “қанды қырғын”; “red revenge” қаз: “қанмен кек алу”; “red activities” (сөзбе-сөз: қызыл әрекет); қаз: “зорлықты әрекет”; “the red rules of tooth and claw” немесе “red jungle rules” ауд: “қылышынан қан тамған билік” мағынасында. Ағылшындар мемлекеттің құпия құжаттарын “red-cover papers” (сөзбе-сөз: қызылмен тысталған қағаз) деп атайды, қаз: “құпия құжат”, құжаттың қызыл түспен қапталуы қауіп-қатердің символы болған. Сондай-ақ ағылшындар қауіпті, оңай от алғыш заттардың сыртына “red label” (қауіпті) белгісін жапсырып, адамдарға қауіп-қатерді ескертеді. Ал “red alert” қаз: “әуе шабуылынан қорғану дабылын” білдіреді;

Қызыл түс ағылшын мәдениетінде “шамына тию, ашуландыру” мағынасын білдіреді. “red rag”, “red rag to a bull”- (сөзбе-сөз: бұқаны ашуландыратын қызыл мата) “шамына тию”, “ашуын қоздыру”, “to see red” “тосын ашулану”;

Ағылшын тіліндегі: “see red” тіркесі бұқа сүзестіру ойынынан келіп шыққан. Ағылшындар бұқа сүзестіру ойынын тамашалауды жақсы көреді, бұқа сүзестіруші үнемі қолына бір шаршы қызыл мата алып, оны ары-бері бұлғап бұқаның шамына тиеді, сосын қызыл матаны көріп қатты ашуланған бұқамен өзі сайысқа шығады. Сондықтан “see red” қаз. ауд.: “от алып қопаға түсу,